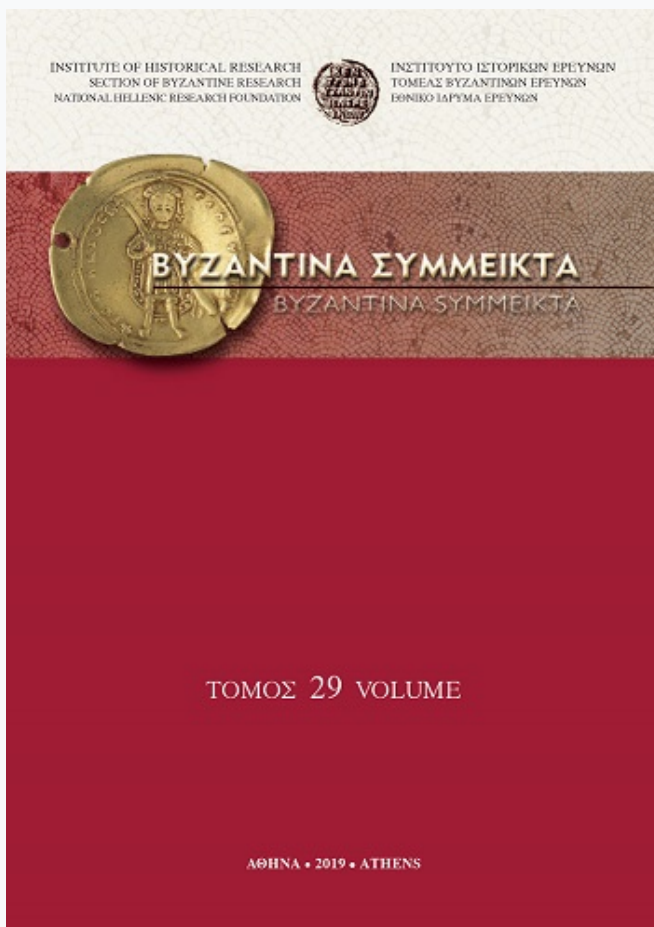

Byzantina Symmeikta

Vol 29 (2019)

BYZANTINA SYMMEIKTA 29

Γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιωακείμ Α΄ (1498, Αύγ.) για τα πατριαρχικά σταυροπήγια στη Θεσσαλία . Επίμετρο: Και πάλι για την ανασύσταση της Επισκοπής Γαρδικίου

Δημήτρης ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

doi: [10.12681/byzsym.20689](https://doi.org/10.12681/byzsym.20689)

Copyright © 2019, Dimitris Agoritsas

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ Δ. (2019). Γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιωακείμ Α΄ (1498, Αύγ.) για τα πατριαρχικά σταυροπήγια στη Θεσσαλία . Επίμετρο: Και πάλι για την ανασύσταση της Επισκοπής Γαρδικίου. *Byzantina Symmeikta*, 29, 249–271. <https://doi.org/10.12681/byzsym.20689>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 29 VOLUME

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΙΩΑΚΕΙΜ Α΄ (1498, ΑΥΤ.)
ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ
(ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΓΑΡΔΙΚΙΟΥ)

ΑΘΗΝΑ • 2019 • ATHENS

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΙΩΑΚΕΙΜ Α΄ (1498, ΑΥΓ.)
ΓΙΑ ΤΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Στο αρχείο της Μονής Βαρλαάμ και ειδικότερα στον φάκελο των πατριαρχικών εγγράφων σώζεται σπάραγμα πατριαρχικού γράμματος, άγνωστο στην έως τώρα έρευνα, για τις μονές των Μετεώρων και την εκκλησιαστική ιστορία της Θεσσαλίας. Το έγγραφο, που δεν αναφέρεται στην *Ἐκθεσιν* που συνέταξε ο Ν. Α. Βέης μετά την ολοκλήρωση των ερευνών του στα Μετέωρα (1908-1909)¹, προέρχεται πιθανότατα από το αρχείο της επισκοπής Σταγών, το οποίο μεταφέρθηκε για φύλαξη στην Ι. Μονή Βαρλαάμ, περί τα τέλη του 18ου αιώνα, από τον τότε επίσκοπο Σταγών Παρθένιο (Μάρτ. 1751 - † 26 Μαρτ. 1784)².

Το έγγραφο είναι γραμμένο στην πρόσθια όψη μονόφυλλου χάρτου. Είναι ακέφαλο -έχει αποκοπεί ικανό τμήμα του χαρτιού- και δεν φέρει κάποιον αριθμό κατάταξης. Σύμφωνα με όσα αναγράφονται στο σωζόμενο τμήμα του, πρόκειται για ιδιαίτερα ενδιαφέρον έγγραφο όσον αφορά στα εκκλησιαστικά πράγματα της Θεσσαλίας κατά την πρόωμη Τουρκοκρατία.

1. Ν. Α. ΒΕΗΣ, *Ἐκθεσις Παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908-1909*, Ἀθήνησι 1910. Ἄδηλο παραμένει εἰάν το ἔγγραφο ἐντοπίστηκε κατὰ τις ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κατὰ τὰ ἔτη 1961, 1962, 1965 καὶ 1966.

2. Για τὸ πρόσωπο τοῦ Παρθενίου Σταγῶν, ὁ ὁποῖος υπῆρξε δωρητὴς καὶ ἀνακαινιστὴς τῆς μονῆς, καὶ μέλος τῆς ἀδελφότητάς τῆς βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν Παρθένιος (Μάρτιος 1751 - 26 Μαρτίου 1784), ἀδελφὸς τῆς Ἱ. Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων, δωρητὴς καὶ κτήτορας κωδίκων, στο: *Πρακτικά του Β' Ιστορικοῦ Συνεδρίου Καλαμπάκας* (10, 11 & 12-5-2002), ἐπιμ. Γρ. ΣΤΑΓΕΑΣ, Καλαμπάκα 2005, 287-301.

Το γράμμα είναι σαφώς πατριαρχικό, εάν κρίνουμε από αναφορές όπως: *σταυροπήγια τῆς μεγάλης ἐκκλησίας* (στ. 2, 4), *πατριαρχικά σταυροπήγια* (στ. 8) και *ἡ μετριότης ἡμῶν* (στ. 3, 11). Απευθύνεται στις εκκλησιαστικές αρχές της επισκοπῆς Σταγών (στ. 2) και της μητροπόλεως Λαρίσης (στ. 5-6), και άπτεται ζητημάτων σχετικών με τα πατριαρχικά σταυροπήγια της Θεσσαλίας, την απόδοση στο Πατριαρχείο του οφειλομένου από αυτά *χαρατζίου* (στ. 7), καθώς και τη σχέση τους με τον μητροπολίτη Λαρίσης και τα δίκαια που πρόβαλλε ο τελευταίος επί αυτών (στ. 10-11).

Στο έγγραφο σώζεται μηνολόγημα: *Αὐγουστος ἀΐνδικτιῶνος* (στ. 12), και κατονομάζεται ο μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος (στ. 6), στοιχεία που επιτρέπουν μια πρώτη, κατά προσέγγιση, χρονολόγησή του, εφόσον ἡ ἀΐνδικτιῶνα σε συνδυασμό με το όνομα του μητροπολίτη αντιστοιχεί στα έτη 1498 και 1588. Ως εκ τούτου, ο αναφερόμενος μητροπολίτης θα μπορούσε να είναι είτε ο άγιος Διονύσιος ο Ελεήμων (post 1490 – ca 1499) είτε ενδεχομένως ο Διονύσιος ο επιλεγόμενος Φιλόσοφος (ca 1593–1601)³. Στην ακριβέστερη χρονολόγηση του εγγράφου συνέβαλε η εξέταση του τύπου της γραφῆς του, που παραπέμπει στο μεταίχμιο 15ου και 16ου αιώνα, αλλά κυρίως το μηνολόγημα, το οποίο εμφανίζει τις ίδιες ακριβώς ιδιαιτερότητες με εκείνο σε *γράμμα* του πατριάρχη Ιωακείμ Α΄ (έτ. 1499, Μάιος), επικυρωτικό αποφάσεως του Πρωτάτου του Αγίου Όρους⁴. Κατά συνέπεια το σωζόμενο σπάραγμα ανήκει σε πατριαρχικό έγγραφο που απολύθηκε από τον Ιωακείμ Α΄ και χρονολογείται επακριβώς τον Αύγουστο του 1498.

3. Βλ. αντίστοιχα Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων († 1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του, στο: *Οἰκοδομὴ καὶ μαρτυρία. Ἐκφρασις ἀγάπης καὶ τιμῆς εἰς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονύσιον*, τ. Β΄, Κοζάνη 1991, 389-403, καὶ Δ. Α. ΠΑΠΑΖΗΣ, *Διονύσιος μητροπολίτης Λαρίσης «Φιλόσοφος» ἢ «Σκυλόσοφος»* [1541(:) – 1611], Λάρισα 2016.

4. Ν. Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ-ΔΟΥΚΑΣ, *Acta Vatopedii* (μέσα 15ου-τέλη 17ου αι.) [Θρακική Βιβλιοθήκη 12], τ. Α΄, ΔΠΘ-Κομοτηνή²2015, 69-75. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στις κκ. Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου και Γιούλη Ευαγγέλου για την πρόθυμη βοήθειά τους στην επίλυση ζητημάτων σχετικών με την ιδιαιτερότητα του εγγράφου, καθώς και στον κ. Ζήση Μελισσάκη για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του στην παλαιογραφική εξέταση του κειμένου.

Ο προσδιορισμός του έτους έκδοσης και η ταυτοποίηση του παραλήπτη καθιστούν έτι μεγαλύτερη τη σημασία του *γράμματος*, καθώς αποτελεί το μόνο σωζόμενο (μέχρι στιγμής) πατριαρχικό έγγραφο του 15ου αιώνα που απευθύνεται στις εκκλησιαστικές αρχές της Θεσσαλίας, δεδομένου ότι το αμέσως προηγούμενο είναι το *σιγίλλιον* του οικουμενικού πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (έτ. 1393, Μάρτ.) υπέρ των δικαίων της επισκοπής Σταγών⁵. Στο *γράμμα* τίθενται ορισμένα ζητήματα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, όπως είναι: (α) η εξακρίβωση του χρόνου αρχιερατείας του Λαρίσης Διονυσίου Ελεήμονος (β) η απόδοση στον ίδιο του *τόπου Έφεσσου* (στ. 6)· (γ) η ονομαστική μνεία για πρώτη φορά των πατριαρχικών σταυροπηγίων στη Θεσσαλία και του καθεστώτος που τα διείπε κατά την πρώιμη Οθωμανική περίοδο· (δ) η μνεία μονών της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου, οι οποίες εξακολουθούν να υφίστανται στα τέλη του 15ου αιώνα, και (ε) οι δικαιοδοσίες του μητροπολίτη Λαρίσης επί των πατριαρχικών σταυροπηγίων της επαρχίας του.

Στην περίπτωση του μητροπολίτη Λαρίσης, Διονυσίου του Ελεήμονος, ο προσδιορισμός του χρόνου της αρχιερατείας του αποτελούσε ζητούμενο για την έρευνα, καθώς γνωρίζαμε με βεβαιότητα μόνο το έτος κοιμήσεώς του: *Έν έτει | ζη΄ [= 1510]· μην μαρτ(ιος), κή ήμέρα Ε^η* (βλ. κώδ. EBE 650, f. 41v)⁶. Αξιοποιώντας εικονογραφικά δεδομένα, όπως η απεικόνιση του Διονυσίου μεταξύ των μητροπολιτών Λαρίσης Βησσαρίωνος Α΄ και Μάρκου Α΄ στους ναούς των Αγίων Αναργύρων (έτ. 1627) και του Αγίου Στεφάνου στην πόλη των Τρικάλων, καθώς και άλλες γραπτές μαρτυρίες, κυρίως τα αναφερόμενα στο *Σύγγραμμα ιστορικόν* ή «Χρονικό των Μετεώρων», ο Δημήτριος Σοφιανός πρότεινε ως χρόνο αρχιερατείας του στον θρόνο της μητροπόλεως Λαρίσης το διάστημα post 1490 – ca 1499, εμβόλιμα δηλαδή στις θητείες των Βησσαρίωνος Α΄ (1489/90 – post 1490) και Μάρκου Α΄ (1499/1500 – 1526/27)⁷. Πλέον, η σαφής μνεία του Διονυσίου Λαρίσης στο πατριαρχικό γράμμα του Ιωακείμ Α΄ έρχεται

5. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum. Τα υπέρ τής θεσσαλικής επισκοπής Σταγών παλαιά βυζαντινά έγγραφα* (των έτων 1163, 1336 και 1393). Συμβολή στην ιστορία τής επισκοπής, *Τρικαλινά* 13 (1993), 54-66, και του ΙΛΙΟΥ, *Η Έπισκοπή Σταγών. Σύντομο ιστορικόν διάγραμμα*, Καλαμπάκα 2004, 101-110.

6. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Διονύσιος ό Έλεήμων*, 392, 394-395 (εικ. 3).

7. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Διονύσιος ό Έλεήμων*, 401-402.

να επιβεβαιώσει τα επιχειρήματα και τα πορίσματα της έρευνας του Δημητρίου Σοφιανού⁸.

Στο εξεταζόμενο έγγραφο αναφέρεται ακόμη ο Λαρίσης Διονύσιος με τον τίτλο του *ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Ἑλλάδος καὶ δευτέρας Θετταλίας* αλλά και ως *ἐπέχων τὸν τόπον τοῦ Ἐφέσου* (στ. 6). Το τιμητικό αυτό προνόμιο που χορηγεί από την Υστεροβυζαντινή περίοδο ο Οικουμενικός Πατριάρχης σε οικείους του ιεράρχες, δηλαδή να *ἐπέχουν τὸν τόπον* μιας άλλης, συνήθως ανώτερης ιεραρχικά εκκλησιαστικής έδρας (μητροπόλεως), δεν συνεπάγεται διοικητικές ή άλλες λειτουργικές αρμοδιότητες στην επιδιδόμενη εκκλησιαστική περιφέρεια. Εξασφαλίζει ωστόσο στον κάτοχό της, τιμής ένεκεν, διακεκριμένη θέση στην πατριαρχική σύνοδο και σε κάθε άλλη σύναξη της πατριαρχικής ιεραρχίας (λ.χ. κατά τη Θεία Λειτουργία)⁹. Ως εκ τούτου, η απόδοση στον μητροπολίτη Λαρίσης του *τόπου Ἐφέσου* αποτελεί σαφή εκδήλωση στήριξης του προσώπου του από μέρους του Πατριάρχη.

8. Σύγκυση στο ζήτημα της χρονολόγησης της αρχιερατείας του Διονυσίου Ελεήμονος είχε προκαλέσει ένα χωρίο στο *Σύγγραμμα ἱστορικόν*, σύμφωνα με το οποίο ο Διονύσιος και ο άγιος Νήφων, τον καιρό που ο τελευταίος ήταν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1481/82 – 1486/87), αφόρισαν κάποιον ιερομόναχο Γαλακτίωνα, επειδή είχε σφετεριστεί με δωροδοκίες το αξίωμα του ηγουμένου στη Μονή του Μετεώρου. Βλ. Α. ΡΙΓΟ, *La «Cronaca delle Meteore». La storia dei monasteri della Tessaglia tra XIII e XVI secolo* [Orientalia Venetiana 8], Firenze 1999, 128.70-77. Βάσει αυτού, η θητεία του Διονυσίου μετατίθετο κατά μια περίπου δεκαετία, στο διάστημα ca. 1482 – ca. 1489/90. Το ζήτημα απασχόλησε εκτενώς τον Δ. Δ. ΒΑΛΛΗ, *Ὁ άγιος Νήφων ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, στο: Άγιος Νήφων. Ὁ Άγιος Νήφων, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1508-2008). Τόμος ἐπετειακὸς ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πεντακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τῆς κοιμήσεως αὐτοῦ*, Ἰ. Μ. Διονυσίου – Άγιον Ὅρος 2008, 102-107, ο οποίος αδυνατεί να καταλήξει με βεβαιότητα στο έτος αρχιερατείας του Διονυσίου και αφήνει το ζήτημα ανοιχτό στην έρευνα. Η παραπάνω χρονολόγηση είχε υιοθετηθεί και σε πρόσφατη μελέτη μας, βλ. Δ. Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, *Ἡ ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου (1541/42). Συμβολὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν πρώιμη Ὀθωμανικὴ περίοδο*, *ΒυζΣύμ* 28 (2018), 172.

9. Για το ζήτημα βλ. ΑΝΘ. ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ, μητροπολίτης Αμασειάς, *Περὶ τῶν ἐν ἀρχιερατικαῖς ὑπογραφαῖς τίτλων “προέδρου” καὶ “τόπον ἐπέχοντος”, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 13 (1893), 236-39· ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, μητροπολίτης Σμύρνης, *Παρατηρήσεις τινὲς περὶ ἐπισκοπικῆς προεδρείας καὶ τῆς φράσεως “καὶ τὸν τόπον ἐπέχων”, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 13 (1893), 277-78, και Ε. ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τὸν τόπον ἐπέχων*, *Βυζαντινά* 27 (2007), 259-292.

Στις αρχές του 15ου αιώνα η Λάρισα κατείχε την 34η θέση στη σειρά των μητροπόλεων του Πατριαρχείου (*Τακτικό* 20), ενώ μετά την Άλωση του 1453 φαίνεται πως ανήλθε στην 24η θέση (*Τακτικό* 21), με την Έφεσο να παραμένει πάντοτε δευτερόθρονη¹⁰. Στη διάρκεια του 16ου αιώνα γνωρίζουμε ότι τον τόπον Έφέσου κατείχαν επί μακρόν οι μητροπολίτες Λαρίσης Βησσαρίων Β΄ (1527-1540), Νεόφυτος Α΄ (1540-1550) και Νεόφυτος Β΄ (1550-1567/68)¹¹. Εντούτοις, η κατοχή από τον Λαρίσης Διονύσιο του τόπου Έφέσου τον Αύγουστο του 1498 δηλώνει πως αυτός ήταν ήδη κενός, γεγονός που προκαλεί κάποια ερωτηματικά, καθώς ένα έτος νωρίτερα σε συνοδικό τόμο της 15ης Ιουνίου 1497 συνυπογράφει ο Χαλκηδόνος Ματθαίος *ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Έφέσου*¹². Ο τελευταίος, που δεν κατονομάζεται, ήταν πιθανότατα ηλικιωμένος ή και ασθενής, γι' αυτό και στη σύνοδο του 1497 εκπροσωπήθηκε από τον Χαλκηδόνο¹³. Στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα φαίνεται πως εκοιμήθη, χωρίς να υπάρξει μέριμνα για πλήρωση της χηρεύουσας θέσης, η οποία στο μεταξύ αποδόθηκε τιμητικά στον Λαρίσης Διονύσιο.

Η επίδοση στον Διονύσιο του τόπου Έφέσου έγινε από τον πατριάρχη Νήφωνα Β΄, ο οποίος γνώριζε και προφανώς εκτιμούσε το πρόσωπο του Λαρίσης, μολονότι πολύ λίγα είναι γνωστά για τη ζωή και τη δράση του, ιδίως κατά τη βραχύβια αρχιερατεία του. Πάντως, στο *Σύγγραμμα ἱστορικὸν ἢ «Χρονικὸν τῶν Μετεώρων»* που συντάχθηκε λίγο μετά το 1529, παρά τη χρονική απόσταση που υπάρχει από τα γεγονότα

10. Βλ. J. DARROUZÈS, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, 416⁽²⁾, 417⁽³⁴⁾ και 419^(2, 24) αντίστοιχα.

11. Στον Νεόφυτο Β΄ είχε εκχωρηθεί και το δικαίωμα να φέρει σάκκο ως έκφραση ιδιαίτερης εκτίμησης και τιμής από μέρους του πατριάρχη Ιωάσαφ Β΄ (Ιουλ. 1558). Βλ. και Δ. Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ, Δύο αξιόλογα εκκλησιαστικά έγγραφα του έτους 1558, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 68 (2015), 233-236.

12. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ - Μ. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἱ Πράξεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπιτομή - Παράδοση - Σχολιασμός. I. 1454-1498* [ΕΙΕ, ΠΕ/ΚΝΕ 136], Αθήνα 2013, 249-251, και Μ. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπίσημα Κείμενα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ σωζόμενα ἀπὸ τὴν περίοδο 1454-1498* [ΕΙΕ, ΠΕ/ΤΝΕ 121], Αθήνα 2016, 273.

13. Τον Ιούλιο του 1488 συνυπογράφει σε συνοδική πράξη και ο Εφέσου Δανιήλ, ο οποίος δεν είναι απίθανο να διατήρησε τη θέση του έως και το 1497. Βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ - ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πράξεις*, 221, και ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, 234.

στα οποία αναφέρεται, διατηρείται ακόμη η ανάμνηση της συνεργασίας των δύο αγίων ιεραρχών για την επίλυση του ζητήματος του Μετεωρίτη ιερομονάχου Γαλακτίωνος¹⁴.

Βάσει του περιεχομένου του, το γράμμα του πατριάρχη Ιωακείμ Α΄ αφορά, όπως ειπώθηκε, στα πατριαρχικά σταυροπήγια στη Θεσσαλία, στην οικονομική τους υποχρέωση προς το Πατριαρχείο και στην σχέση τους ιδίως με τον μητροπολίτη Λαρίσης. Ωστόσο, στο πρώτο μέρος του εγγράφου (στ. 1-4) ο πατριάρχης αναφέρεται ειδικότερα στην επισκοπή Σταγών, χωρίς να σώζεται ή να αναφέρεται το όνομα του επισκόπου. Από σημείωμα στον μετεωριτικό κώδικα *Μεταμορφώσεως* 555 (f. 191v) γνωρίζουμε ότι επίσκοπος Σταγών το 1477 ήταν ο Διονύσιος, ο οποίος τέλεσε στις 2 Ιανουαρίου του έτους αυτού την κουρά του μοναχού Ανθίμου¹⁵. Αγνωστούμε, ωστόσο, εάν είκοσι έτη αργότερα, το 1498, τον θρόνο Σταγών κατείχε ακόμη ο Διονύσιος ή κάποιος άλλος ιεράρχης. Το σωζόμενο τμήμα του γράμματος του Ιωακείμ Α΄ δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό ως προς το θέμα αυτό, καθώς αναφέρεται γενικά στην επισκοπή Σταγών (στ. 2, 4) αφήνοντας όμως να εννοηθεί η ύπαρξη κάποιου επισκόπου (στ. 3).

Ειδικότερα, ο πατριάρχης αναφερόμενος στις μονές της *ένορίας* της επισκοπής Σταγών και επικαλούμενος *γράμμα κάποιου*, ενδεχομένως επισκόπου Σταγών, επισημαίνει πως αυτές δεν αποτελούν σταυροπήγια της Μεγάλης Εκκλησίας, αλλά ήταν *ἴδια* του Σταγών επικυρώνει δε την *διάκρισιν ταύτην*, ορίζοντας οι μονές *ἵνα ὥσι [...]* *πάλιν τῆς ἐπισκοπῆς* και κανείς ποτέ να μην εγείρει ζήτημα σταυροπηγιακού καθεστώτος για αυτές (στ. 2-4). Από όσα αφήνονται να εννοηθούν στο πατριαρχικό γράμμα, φαίνεται πως είχε τεθεί ζήτημα για τη μεταβολή του καθεστώτος ορισμένων –ενδεχομένως σημαντικών– μοναστηριών της επισκοπής Σταγών, από επισκοπικά σε πατριαρχικά-σταυροπηγιακά, εξέλιξη που αποσοβήθηκε χάρι στην έγκαιρη παρέμβαση της τοπικής εκκλησιαστικής αρχής που επικαλέστηκε προφανώς τα παλαιγενή της δίκαια.

14. Βλ. ανωτέρω σημ. 8. Για τον χρόνο σύνταξης του *Συγγράμματος Ιστορικού* βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Ἡ Σκήτη τῶν Σταγῶν καὶ τὸ μονύδριον τῆς Παναγίας τῆς Δούπιανης στὸ Καστράκι*, Άγια Μετέωρα – Καλαμπάκα 2008, 32-33, και RIGO, *Cronaca*, 44-45.

15. Ν. Α. ΒΕΗΣ, (ἐκ τῶν καταλοίπων), *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων – Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκεμιένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων*, τ. Α΄, Ἀθῆναι 1967, 569.

Σε βυζαντινά έγγραφα του 14ου αιώνα (του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, έτ. 1336, και του οικουμενικού πατριάρχη Αντωνίου Δ΄, έτ. 1393) αναφέρεται πως η επισκοπή Σταγών κατείχε ως μετόχια τρία μονύδρια επ' ονόματι της Παναγίας: της Θεοτόκου στη Δούπιανη¹⁶, της Θεοτόκου *έν τῷ Ἀσπροποτάμῳ ἤγουν ἡ λεγομένη Ἄσπρη Ἐκκλησία*¹⁷, και της Θεοτόκου εις το *Λυμπόχοβον*¹⁸, καθώς και άλλα δύο τιμώμενα στον Άγιο Νικόλαο: το *ἐπικεκλημένον Κνίνον* και το *ἐπικεκλημένον Πέτρα*¹⁹. Πράγματι, στο νότο του πατριαρχικού γράμματος του Ιωακείμ Α΄ έχει σημειωθεί μεταξύ άλλων πως το περιεχόμενό του είναι [...] *διὰ τὰ σ(αυ)ροπή(ια) τῆς Ἐπισ[κοπῆς]* και *δια το λημπόχοβον* (sic)²⁰. Δικαιολογείται έτσι η παρουσία του πατριαρχικού γράμματος του Ιωακείμ Α΄ στο αρχεῖο της επισκοπῆς Σταγών, καθώς με αυτό επιβεβαιώνεται η κατοχή από τον οικεῖο ἐπίσκοπο κάποιων από τα παραπάνω μονύδρια ως μετόχια.

Στο δεύτερο μέρος του εγγράφου (στ. 4-10) γίνεται πλέον λόγος για τα πατριαρχικά σταυροπήγια που βρίσκονται στην *ἐνορία* του μητροπολίτη

16. Αναφέρεται πρώτη φορά σε χρυσόβουλλον του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (έτ. 1336) βάσει παλαιότερου πρακτικοῦ του χρηματίσαντος πράκτορος και ἀναγραφέως Μανασσή. Στο σιγίλλιον του Αντωνίου Δ΄ (έτ. 1393) σημειώνεται ότι ο ἐπίσκοπος Σταγών ἐνεφάνισε στον πατριάρχη ἐγγραφο του πανσεβάστου ἐπάρχου και εις κεφαλὴν ἐύρισκομένου τῆς χώρας Βλαχίας Μιχαήλ Μονομάχου (post 1336 – ante 1342), με το οποίο αναγνωριζόταν η ἐξάρτηση των μετοχιῶν της Δούπιανης και του Λυμποχόβου, του Αγίου Νικολάου τὸ ἐπικεκλημένον Κνίνον, ἕτερο του Αγίου Νικολάου καλούμενο Πέτρα, καθώς και του μονυδρίου της Παναγίας στον Ἀσπροπόταμο. Βλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 50.10, 13-14, 59.1-5, 62.1-3· πρβ. του ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Ἐπισκοπή Σταγών*, 28-33, 93-100, και του ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Σκῆτη τῶν Σταγών*, 19-22.

17. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 50.14, 59.7.

18. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 50.13-14, 59.5.

19. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 59.6.

20. Για τις μονές – μετόχια της επισκοπῆς Σταγών στα Μετέωρα και στην ευρύτερη περιοχή του Ἀσπροποτάμου βλ. Δ. Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, *Η συμβολή του χειρόγραφου και αρχαιακού πλούτου των μονῶν των Μετεώρων στην αποτύπωση της βλαχικής παρουσίας στη Δυτική Θεσσαλία κατά τη Βυζαντινή περίοδο*, *Θεσσαλικά Μελετήματα* 6 (2016), 61-84. Ειδικότερα για τη Μονή Λυμποχόβου βλ. Δ. Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ, *Η Ιερά Μονή του Λυμποχόβου της Καλαμπάκας*, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 70 (2016), 129-160. Ἀς σημειωθεί πως στο ἐπάργυρο πουκάμισο της ἐφέστιας εικόνας της Θεοτόκου, ἔργο Μετσοβιτῶν ἀργυροχόων του ἔτους 1793, σημειώνεται: *ἡ δὲ ζωγραφία τῆς εἰκόνας <ἐν> ἔτει 1293 σωτηρίῳ* (ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ, *Μονή Λυμποχόβου*, 134-135), πληροφορία που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης και ἀξιολόγησης.

Λαρίσης και καθορίζονται οι δικαιοδοσίες του τελευταίου επ' αυτών. Συγκεκριμένα, κοινοποιείται στον Λαρίσης πως του εκχωρείται η εποπτεία τους (ἐπίσκεψις), η μέριμνα για την οικονομική τους διαχείριση (οίκονομία), καθώς και τὰ κατὰ καιρὸν δίκαια αὐτῶν (στ. 5-7). Του δίδεται ακόμη η άδεια να ιερουργεί σε αυτά, αλλά χωρίς το δικαίωμα τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως (στ. 10), προκειμένου αυτή να μην θεωρηθεί ένδειξη της κυριαρχίας του επί των σταυροπηγίων²¹. Μόνη υποχρέωση του Λαρίσης αποτελεί η συγκέντρωση και η ετήσια απόδοση στο Πατριαρχείο -κατὰ τὸν ταχθέντα καιρὸν, την 25η Μαρτίου- τόσο του κανονικοῦ των σταυροπηγιακῶν μονῶν, δηλωτικό της εξάρτησής τους από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, όσο και του ἰδίου χαρατζίου (στ. 7)²². Για το κανονικόν των μονῶν θα επανέλθουμε σε άλλο σημείο.

Το αναφερόμενο ετήσιο χαράτζιον, που όφειλε προσωπικά να καταβάλλει ο μητροπολίτης Λαρίσης στο Πατριαρχείο, σχετίζεται με την ανάληψη της υποχρέωσης από τον τελευταίο της απόδοσης ετήσιου φόρου στο οθωμανικό δημόσιο²³. Η φορολογική αυτή υποχρέωση

21. Βλ. Β. Κ. ΜΑΡΚΟΣ, *Το νομικό καθεστώς των Πατριαρχικών και Σταυροπηγιακῶν Μονῶνστηνελληνικήεπικράτεια* [ΒιβλιοθήκηΕκκλησιαστικούΔικαίου. Σειρά Β': Μελέτες 6], Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2012, 72-73. Οι παραπάνω δικαιοδοσίες του μητροπολίτη Λαρίσης επί των πατριαρχικῶν σταυροπηγίων της επαρχίας του επαναλαμβάνονται και σε ανέκδοτο γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιερεμία Α' του έτους 1541 (Οκτ.) προς τον Λαρίσης Νεόφυτο Α', που σώζεται στο αρχείο της Μονής Δουσίκου.

22. Στο χρυσόβουλλον του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1336) για την πατριαρχική Μονή Αγίου Γεωργίου Ζαβλαντίων επισημαίνεται η υποχρέωση της μονής να αποδίδει πρὸς τὸν κατὰ καιροὺς ἀποστελλόμενον πατριαρχικὸν ἔξαρχον τὸ σύνηθες κανονικὸν καὶ μόνον δίκαιον. Βλ. Ν. Α. ΒΕΗΣ, Σερβικὰ καὶ βυζαντιακὰ γράμματα Μετεώρου, *Βυζαντις* 2 (1910/11) [= *Serbisch - byzantinische Urkunden des Meteoronklosters*, Berlin 1912], 56.14-57.15 (αφ. 16, έτ. 1336). Αντίθετα, στην περίπτωση του χαρατζίου τα σουλτανικά βεράτια ορίζουν να καταβάλλεται: *κάθε γιορτή τῶν Χριστιανῶν*, δηλαδή την περίοδο του Πάσχα και ειδικότερα στην εορτή του Αγίου Γεωργίου. Το παραπάνω διάστημα αποτελούσε ενδεχομένως την καταληκτική προθεσμία απόδοσης του φόρου. Βλ. Ε. Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για τὴ Μεγάλη Ἐκκλησία (1483-1567)*, Αθήνα 1996, 85 και 157.

23. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερὸς Κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β' μισὸ τοῦ ΙΕ' αἰώνα. Τὰ μόνα γνωστὰ σπαράγματα [ΕΙΕ/ΚΝΕ 43], Αθήνα 1992, 91.40-41 και 95-97, όπου σχολιασμός του όρου χαράτζιον.

του Πατριαρχείου, που μας είναι γνωστή από συνοδική απόφαση του έτους 1474, εντοπίζεται πρώτη φορά στο βεράτι εκλογής του Συμεών Γ΄ Τραπεζούντιου (1483), όπου δηλώνεται η υποχρέωση του πατριάρχη να παραδίδει στο ηγεμονικό θησαυροφυλάκιο 2000 φλουριά²⁴. Το φορολογικό βάρος μετακλύσθηκε τελικά προς τους μητροπολίτες, όπως γίνεται εμφανές και από την ύπαρξη δύο καταστίχων, το πρώτο επί Μαξίμου Γ΄: *τὸ κατάστιχον τὸ περὶ τῆς ἐκάστου τῶν ἀρχιερέων κατ' ἔτος [...]* δόσεως²⁵, και το δεύτερο επί Θεολήπτου Α΄ (1517/18), όταν αποφασίστηκε με συνοδικόν τόμον η αναπροσαρμογή στο ἐπέτειον τέλος τὸ ἀϋθεντικὸν που ὄφειλαν οι μητροπόλεις Αδριανουπόλεως και Φιλιππουπόλεως²⁶. Στην περίπτωση που οι κατά τόπους ιεράρχες αδυνατούσαν ή αρνούνταν να συγκεντρώσουν το ποσό που τους αναλογούσε, τότε απειλούνταν με την ποινή της ἐκπτώσης από το αξίωμά τους²⁷. Εν προκειμένω, το γράμμα του Ιωακείμ Α΄ αποτελεί ένα από τα πρώτα πατριαρχικά έγγραφα, όπου αναφέρεται η μετακύλιση της παραπάνω φορολογικής υποχρέωσης στους μητροπολίτες.

Όσον αφορά στα πατριαρχικά σταυροπήγια της Θεσσαλίας, στο εξεταζόμενο έγγραφο κατονομάζονται επτά συνολικά μαζί με το οφειλόμενο κανονικόν τους (στ. 8-9). Συγκεκριμένα αναφέρονται:

24. Για την έκδοση του βερατίου βλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα*, 157-162 και ειδικότερα 157-158. Για την πολιτική σκοπιμότητα της πρωτοβουλίας αυτής βλ. Μ. ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Άφιερώματα και δωρεές τὸν 16ο αἰ. στὴ Μ. Ἐκκλησία. Θεσμικὲς ὄψεις τῆς εὐσέβειας*, Αθήνα 2002, 91-99· Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ποικίλη δράση τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν. Μιὰ ἀποτίμηση, εἴκοσι περὶπου χρόνια μετὰ τὴν Ἄλωση, στο: 1453: Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλης καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τοὺς μεσαιωνικοὺς στοὺς νεώτερους χρόνους. Πρακτικὰ Διεθνούς Συμποσίου, επιστ. επιμ. Τ. ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ηράκλειο 2005, 64-66, και Μ. ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μετὰ τὴν Κατάρκτηση. Στοχαστικὲς προσαρμογὲς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σὲ ἀνέκδοτη ἐγκύκλιο τοῦ 1477* [ΕΙΕ/ΚΝΕ 91], Αθήνα 2006, 33-34. Το κείμενο της απόφασης του 1474 εκδίδεται και σχολιάζεται από τον ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟ, Ὁ «Ἱερὸς Κώδιξ», 89-97.

25. Μ. ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ θεσμὸς τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας, 14ος-19ος αἰώνας, Αθήνα 1995, 197-198.

26. ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Άφιερώματα και δωρεές*, 94-95.

27. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ποικίλη δράση, 68-69.

(α) η Παναγία εἰς τὸν Ἐλασσῶνα ²⁸	100 άσπρα
(β) η Παναγία εἰς τὸν Βῶλον	δεν σῶζεται το οφειλόμενο ποσό
(γ) η Παναγία εἰς τὰ Φέρσαλα	ca 30 άσπρα
(δ) η Μεγάλη Πόρτα	100 άσπρα
(ε) ο ἅγιος Δημήτριος τοῦ παπᾶ Σταμάτη	20 άσπρα
(ς) ο ἅγιος Γεώργιος εἰς τὰ Ζαβλάντια	15 άσπρα
(ξ) ο ἅγιος Νικόλαος εἰς τὸ Μέτζοβον	3 άσπρα

Η μνεῖα των μονῶν φαίνεται πως ακολουθεῖ μια λογική σειρά, ξεκινώντας κυκλικά από την Ολυμπιώτισσα στην Ελασσόνα και καταλήγοντας στον Ἅγιο Νικόλαο Μετσόβου. Ὅσον αφορά δε στο ὕψος του κανονικοῦ, αυτό παρουσιάζει κάποιες αποκλίσεις, διαφορά που ενδεχομένως οφείλεται στην οικονομική δυνατότητα των μονῶν στα τέλη του 15ου αι. Ἐτσι, τα σταυροπήγια της Ολυμπιώτισσας και της Μεγάλης Πόρτας καταβάλλουν τη μεγαλύτερη εισφορά, ενώ τη μικρότερη αυτά του Ἁγίου Γεωργίου Ζαβλαντίων και του Ἁγίου Νικολάου Μετσόβου. Ας σημειωθεί πως λόγω της φθοράς στη δεξιά ὠα του εγγράφου και της απώλειας μικροῦ τμήματος του κειμένου, το αναφερόμενο ποσό του *δοσίματος* της Μονῆς της Παναγίας εἰς τὰ Φέρσαλα δίνεται με κάποια επιφύλαξη ως προς την ακρίβειά του. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η απόδοση πραγματικού –σε χρήμα– κανονικοῦ και όχι συμβολικού (λ.χ. *κηροδοσία*) αποτελεί και τυπικά δείγμα της εξάρτησής τους από το Πατριαρχεῖο²⁹.

Για ορισμένες από τις παραπάνω μονές, ὅπως η Παναγία εἰς τὸν Ἐλασσῶνα (Ολυμπιώτισσα), και ο Ἅγιος Γεώργιος Ζαβλαντίων γνωρίζουμε πως αποτελούσαν πατριαρχικά σταυροπήγια ἤδη από τον 14ο αἰῶνα³⁰. Ὅσον αφορά στην τελευταία, πιθανῶς κατά τη δεκαετία

28. Ο αρσενικός τύπος Ἐλασσῶνας είναι συνήθης σε έγγραφα της Ὑστερης Βυζαντινῆς περιόδου και της Τουρκοκρατίας. Βλ. ΕΥ. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Ὀλυμπιώτισσα – Περιγραφή καὶ ἱστορία τῆς Μονῆς, Κατάλογος τῶν χειρογράφων, Χρονικά σημειώματα, Ἀκολουθία Παναγίας τῆς Ὀλυμπιωτίσσης, Ἐγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς (1336-1900)*, Ἀθῆναι 1967, 494.6, 497.

29. ΚΡ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, *Τὰ οικονομικὰ τῶν ἐπισκόπων στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρών, Σύμμεικτα* 12 (1998), 294-297.

30. Βλ. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Ὀλυμπιώτισσα*, 498-499 (αφ. 2: αντίγραφο του οικουμενικοῦ πατριάρχη Ἰωάννη ΙΔ΄, 1342), και ΒΕΗΣ, *Γράμματα*, 56.13-14, 57.28-58.29 (αφ. 16, ἔτ. 1336), 75.37-38 (αφ. 20, ἔτ. 1366).

του 1360 η αδελφότητά της μετακινήθηκε για περισσότερη ασφάλεια στο μετόχι της, του Αγίου Νικολάου, στην πόλη των Τρικάλων³¹. Ας σημειωθεί πως πολύ αργότερα, στην οθωμανική απογραφή του έτους 1454/55 ο απογραφέας σημειώνει στο τέλος της συνοικίας του Αγίου Νικολάου Τρικάλων τα ονόματα τεσσάρων κληρικών (ενός ιερέα και τριών μοναχών), δύο εκ των οποίων διαμένουν στα χωριά Zavlanda (Ζαβλάντια) και Korina³². Τα παραπάνω αναφερόμενα σε συνδυασμό και με το γράμμα του Ιωακείμ Α΄ συνηγορούν στο ότι η μονή των Αγίων Νικολάου και Γεωργίου Ζαβλαντίων κατάφερε να επιβιώσει της οθωμανικής κατάκτησης τουλάχιστον έως και τα τέλη του 15ου αιώνα³³.

31. ΒΕΗΣ, Γράμματα, 82.24-26, 84.57 (αρ. 20, έτ. 1366). Το 1378/9 η κεφαλή της Βλαχίας, Αλέξιος Άγγελος Φιλανθρωπηνός, δώρισε στη μονή του Αγίου Νικολάου στα Τρίκαλα τον κώδ. ΕΒΕ 210, F. ΕΥΑΝΓΕΛΑΤΟΥ-NOTARA, Greek Manuscript Copying under Serbian Rule in the 14th Century, στο: *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ΄ αιώνα* [ΕΙΕ, ΙΒΕ - Διεθνή Συμπόσια 3], Αθήνα 1996, 222 και σημ. 39. Σε παραδοτικό γράμμα του έτους 1392/93 μνημονεύεται η Μονή του Αγίου Νικολάου, η οποία δεν πρέπει να βρισκόταν στα Μετέωρα, όπως υπέθεσε ο Ν. Α. ΒΕΗΣ, Γράμματα, 40-42 (αρ. 11), αλλά στην πόλη των Τρικάλων, μολονότι η ταύτισή της με την ομώνυμη μονή των Ζαβλαντίων δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.

32. Βλ. Μ. DELILBAŞI – Μ. ARIKAN, *Hicri 859 Tarihli, Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tirhala*, τ. 1, Ankara 2001, 6 (f. 6a), και Φ. ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ, *Πρώμη οθωμανική πόλη*, Αθήνα 2019, 170 και σημ. 57. Στο κατάστιχο σημειώνεται ακόμη πως οι εν λόγω μοναχοί διαθέτουν σουλτανικό βεράτι, το οποίο απαλλάσσει τις γαίες και τα αμπέλια τους από τη φορολογία. Στο χωριό Ζαβλάντια κατείχαν ωστόσο δύο τσιφλίκια και ένα αμπέλι με πλήρη κυριότητα (*mülkleri*) και εισόδημα 500 άσπρα, και οι μοναχοί της Καλαμπάκας (ίσως αυτοί του Μεγάλου Μετεώρου), γεγονός που ενδεχομένως θα πρέπει να συσχετιστεί και με την ιδιαίτερη πνευματική σχέση μεταξύ των δύο μονών, αυτής των Ζαβλαντίων και του Μεγάλου Μετεώρου: DELILBAŞI – ARIKAN, *859 Tarihli*, 73 πρβ. Ν. BELDICEANU – Ρ. Ş. NĂSTUREL, *La Thessalie entre 1454/55 et 1506*, *Byz.* 53 (1983), 143-147· J. C. ALEXANDER, *The Monasteries of the Meteora during the first two centuries of the Ottoman rule*, *JÖB* 32.2 (1982), 95-96, και ΣΤ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, «Ἐστω δὲ μετὰ τῆς γνώμης τοῦ ἡγουμένου τοῦ Ἁγίου Νικολάου». Η διορατικότητα του οσίου Αθανασίου στην ίδρυση και οργάνωση του Μετεώρου: Νέος Οίνος σε Νέους Ασπούς, *Τρικαλινά* 14 (1994), 193-201.

33. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1838 ο Αλέξανδρος Οικονομίδης Πέζαρος κατέγραψε έμμετρη επιγραφή ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ ναυδρίου παλαιοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου κειμένου ὑπὲρ τὸ χωριὸν Ζαυλάντεια. Την επιγραφή αναδημοσίευσε το 1949 ο Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, Θεσσαλὸς στηλοκόπας πρὸ ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἐτῶν, *ΑΕ* 1945-47 (1949), 113. Σύμφωνα με αυτή στα 1528 κάποιος μοναχός Γεράσιμος προέβη ἐκ τῶν εἰσοδημάτων του στην ανακαίνιση και αγιογράφηση του ναοῦ του Ἁγίου Γεωργίου, καθολικῆς της

Στην περίπτωση της *Μεγάλης Πόρτας*, το γράμμα του Ιωακείμ Α΄ δεν διευκρινίζει εάν πρόκειται για την Θεοτόκο Ακαταμάχητο των Μεγάλων Πυλών, την κοινώς λεγόμενη Πόρτα Παναγιά, ή για την Μονή του Σωτήρος των Μεγάλων Πυλών (σημ. Μονή Δουσίκου), η οποία υπήρξε η διάδοχος κατάσταση της προηγούμενης και χαρακτηρίζεται σε *σιγίλλιον* του πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (έτ. 1393) ως *βασιλική και πατριαρχική μονή*³⁴. Η αναφερόμενη Παναγία *εις τὸν Βῶλον* ταυτίζεται προφανώς με τη Μονή της Θεοτόκου Οξείας Επισκέψεως, γνωστής και ως Μακρινίτισσας, η οποία δηλώνεται σε *ὑπόμνημα* του πατριάρχη Αρσενίου (έτ. 1256) ως πατριαρχική ήδη από τον καιρό του πατριάρχη Γερμανού Β΄ (1222-1240)³⁵.

Η Παναγία *εις τὰ Φέροσαλα* (sic) δεν μας είναι γνωστή από αλλού. Στο έγγραφο, ωστόσο, του Ιωακείμ Α΄ μνημονεύεται μεταξύ των μονών της Θεοτόκου Μακρινίτισσας και της Μεγάλης Πόρτας. Θα ήταν, συνεπώς, εύλογο να δεχθούμε πως πρόκειται πιθανότατα για τη Μονή της Θεοτόκου Ελεούσας, την κοινώς επικαλούμενη Λυκουσάδα, στις υπώρειες των Αγράφων, νοτίως του Φαναρίου Καρδίτσας. Η μνεία των Φαρσάλων και όχι του Φαναρίου οφείλεται ίσως σε λάθος του συντάκτη του πατριαρχικού γράμματος. Εξάλλου, το 1383, με *σιγίλλιον* του ο πατριάρχης Νείλος επικυρώνει προγενέστερο γράμμα του Φιλοθέου Κοκκίνου (1353-1354, 1364-1376) για τη σταυροπηγιακή αξία της μονής Λυκουσάδας και ονομάζει τον ηγούμενό της, Ευθύμιο, *ἀρχιμανδρίτην και πρωτοσύγκελλον τῶν περὶ τὴν Βλαχίαν μοναστηρίων*, δίνοντάς του επιπλέον *άδεια τοὺς ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῶ ἀνεγειρομένους*

ομώνυμης μονής των Ζαβλαντίων. Σε πρόσφατη μελέτη αντιπροτείνεται η ταύτιση του αναφερόμενου στην επιγραφή ναού του Αγίου Γεωργίου με το ναῦδριο του Αγίου Αχιλλίου στο σημερινό χωριό Παλαιόπυργος (Ζαβλάντια) βλ. Π. ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ - Γ. ΤΣΙΟΥΡΗΣ, Μία «άγνωστη» κτητορική επιγραφή (1528) και οι τοιχογραφίες του Αγίου Αχιλλίου Παλαιόπυργου Τρικάλων, στο: *Λεπέτυμνος. Μελέτες Αρχαιολογίας και Τέχνης στη μνήμη του Γεωργίου Γούναρη. Ὑστερη Ρωμαϊκή, Βυζαντινή, Μεταβυζαντινή περίοδος*, έκδ. Α. ΣΕΜΟΓΛΟΥ - Ι. Π. ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΟΥ - Ε. Γ. ΓΟΥΝΑΡΗ, Θεσσαλονίκη 2018, 111-133.

34. Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἄντωνίου Δ΄ (1393) γιὰ τὴ Μονὴ τοῦ Σωτήρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν. Συμβολὴ στὴ διπλωματικὴ καὶ στὰ τοπωνυμικὰ τῆς Δυτ. Θεσσαλίας, *Δίπτυχα* 2 (1980-81), 106.2, 6-7, 107.38, 108.48-49 πρβ. και τη μελέτη του Στ. ΓΟΥΛΟΥΛΗ, Η «δίδυμη» μονή Πόρτα Παναγιάς και Δουσίκου, Μεγάλων Πυλών, *Ιστοριογεωγραφικά* 5 (1995), 179-121.

35. Βλ. ΜΜ. τ. 4, 353-357 (αφ. 9).

ναούς κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν καθιεροῦν³⁶. Λίγες δεκαετίες νωρίτερα τα οφίγια του ἀρχιμανδρίτου και πρωτοσυγγέλλου κατείχε ο Μακάριος, καθηγούμενος της ἐπίσης πατριαρχικῆς μονῆς του Αγίου Γεωργίου Ζαβλαντίων³⁷. Η ἀπονομή των παραπάνω οφικίων αποτελεί σαφὴ ἐνδειξὴ της ἀμεσης ἐξάρτησης του κατόχου τους ἀπὸ το Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ ἡ προσθήκη του γεωγραφικοῦ προσδιορισμοῦ δηλώνει πως ο ηγούμενος της Λυκουσάδας, Ευθύμιος, ἦταν προφανῶς υπεύθυνος για τα πατριαρχικά σταυροπήγια στα ὄρια της Μεγάλης Βλαχίας³⁸, δηλαδή στην ἐνορία του μητροπολίτη Λαρίσης.

Επιπλέον, ὅπως και στην περίπτωση του Αγίου Γεωργίου Ζαβλαντίων, ἔτσι και ἐδῶ, ἡ μαρτυρία του ἐγγράφου του Ιωακείμ Α΄ εἶναι πολύτιμη καθὼς, στην περίπτωση που ἡ αναφερόμενη Παναγία εἰς τὰ Φέρσαλα ταυτίζεται με τὴ Μονὴ της Θεοτόκου Ελεούσας Λυκουσάδας, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀδιατάρακτη συνέχιση του βίου της μονῆς κατὰ τὴν πρώτη περίοδο της οθωμανικῆς κυριαρχίας³⁹.

36. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τὰ ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Λυκουσάδας τοῦ Φαναρίου Καρδίτσας παλαιὰ βυζαντινὰ (Π΄ καὶ ΙΔ΄ αἰ.) ἔγγραφα (χρυσόβουλλα κ.ἄ.). Διπλωματικὴ ἔκδοση, *ΕΕΒΣ* 52 (2004-2006), 511.7-10, 512.28-30· βλ. και του ΙΔΙΟΥ, Τὰ ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Λυκουσάδας τοῦ Φαναρίου Καρδίτσας βυζαντινὰ ἔγγραφα (Π΄-ΙΔ΄ αἰ.) καὶ τὰ προβλήματα χρονολόγησής καὶ ταύτισής τους, *Βυζαντινὰ* 21 (2000), 123-135.

37. ΒΕΗΣ, Γράμματα, 61.28-29 (αρ. 17, ἐτ. 1348). Κατὰ τὴν Ὑστερη Βυζαντινὴ περίοδο τα οφίγια του ἀρχιμανδρίτου και πρωτοσυγγέλλου ἀπονέμονται συνήθως στους ηγουμένους των βασιλικῶν ἢ πατριαρχικῶν μονῶν, ιδιότητες που κατέχουν τόσο ἡ Μονὴ Ζαβλαντίων (πατριαρχικὴ) ὅσο και ἡ Μονὴ Λυκουσάδας (βασιλικὴ και πατριαρχικὴ). Εξάλλου, ὅπως σημειώνεται και στον κῶδ. *Βατοπεδίου* 754 (f. 202v) ο πρωτοσύγγελλος (μέγας ἢ μικρός) συγκαταλέγεται στα καλογερικὰ ὀφίγια. Βλ. J. DARROUZES, *Recherches sur les Ὀφίγια de l'Église Byzantine* [Archives de l'Orient Chrétien 11], Paris 1970, 575. Για τὴν ἐξουσία του ἀρχιμανδρίτου πάνω σε μικρότερα μοναστικά ἰδρύματα, στην Κάτω Ἰταλία και Σικελία τον 12ο αἰ. και στη Μ. Ἀσία τον 13ο αἰ., βλ. J. THOMAS - A. CONSTANTINIDES-HERO, *Byzantine Monastic Foundation Documents* [DOS 35], Washington, D.C. 2000, 638, 1237.

38. Βλ. σχετικὰ Γ. Χ. ΣΟΥΛΗΣ, Βλαχία - Μεγάλη Βλαχία - ἢ ἐν Ἑλλάδι Βλαχία. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας, στο: *Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλου*, Ἀθῆναι 1953, 489-497.

39. Σημειωτέον ὅτι σε ζήτητά του ἐτους 1654 πρὸς τον τσάρο της Ρωσίας Ἀλέξιο Mikhailovich ἀναφέρεται και ο ηγούμενος της Μονῆς Λυκουσάδας. Βλ. V. TCHENTSOVA, *Le scribe grec Nicolas de Rhodes et l'archimandrite Jacob de Mélos: résultats préliminaires des recherches sur les documents relatifs au séjour du patriarche Macaire d'Antioche en Russie en*

Προβληματική παραμένει η περίπτωση της Μονής του Αγίου Δημητρίου τοῦ παπᾶ Σταμάτη, η οποία είναι αδιάγνωστη, καθώς δεν απαντά σε άλλες πηγές και μνημονεύεται άπαξ στο πατριαρχικό έγγραφο του Ιωακείμ Α΄. Εάν ο συντάκτης του πατριαρχικού γράμματος τήρησε με συνέπεια τη σειρά μνείας των σταυροπηγίων, τότε η Μονή του Αγίου Δημητρίου, που αναφέρεται μεταξύ των μονών της Μεγάλης Πόρτας και του Αγίου Γεωργίου Ζαβλαντίων, θα πρέπει να αναζητηθεί στην ευρύτερη περιοχή των Τρικάλων. Κατά τον 14ο αιώνα είναι γνωστά τέσσερα μονύδρια του Αγίου Δημητρίου περί τα Τρίκαλα: (α) του Ῥαξῆ⁴⁰, (β) τὸ οὔτω πως κεκλημένον Λεσιανά⁴¹, (γ) εὐκτήριος οἶκος του Αγίου Δημητρίου στην περιοχή τοῦ Πυργητοῦ⁴² και (δ) ένα ακόμη ἀπὸ προσενέξεως τῆς μοναχῆς Μιγιαρίνης⁴³. Για κανένα ωστόσο από αυτά δεν αναφέρεται πως αποτέλεσε σταυροπήγιο, τουλάχιστον ἕως τα τέλη του ίδιου αιώνα. Εξαίρεση αποτελεί η μονή του Αγίου Δημητρίου Μαρμαριανών στην Ανατολική Θεσσαλία, την οποία αναφέρει ὑπομνηματώδες σημείωμα του πατριάρχη Ιωάννη Γ΄ Γλυκέος (έτ. 1318) ως βασιλικὴν οὔσαν ἅμα καὶ πατριαρχικὴν, ἀλλὰ περί τα τέλη του ίδιου αιώνα παύει πλέον να αναφέρεται⁴⁴. Σταδιακά θα αναδιοργανωθεί μια ἄλλη μονή ἐπ' ονόματι του Αγίου Δημητρίου, αυτή στο Οικονομείον, πάνω από τις εκβολές

1654-1656, στο: Καπετάνιος και Λόγιος. Μελέτες στη μνήμη του Δημήτρη Ι. Πολέμη, επιμ. Ε. Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ – Ε. ΧΡΥΣΟΣ, Άνδρος 2009, 306, 312, 327-328 (εικ. 6-7).

40. ΒΕΗΣ, Γράμματα, 74.18-19 (αφ. 19, έτ. 1359), και J. KODER – P. SOUSTAL, *Hellas und Thessalia* [TIB 1], Wien 1976, 251.

41. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τὸ χρυσοβούλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1336) ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα-Παναγιᾶς), *Τρικαλινά* 9 (1989), 25.8-9. Το ίδιο μονύδριο αναφέρεται και στο σιγίλλιον του πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (1393) ως μετόχι πλέον της Μονῆς του Σωτήρος των Μεγάλων Πυλῶν βλ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο, 106.11-12, και KODER – SOUSTAL, *Hellas und Thessalia*, 201.

42. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τὸ συνοδικὸ γράμμα (1381, Νοέμ.) τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Νεΐλου ὑπὲρ τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Μεγάλων Πυλῶν (Πόρτα-Παναγιᾶς), *Τρικαλινά* 10 (1990), 28.46-47, και ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο, 107.27-28. Βλ. και KODER – SOUSTAL, *Hellas und Thessalia*, 248.

43. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο, 107.27-28, 33-34 βλ. και PLP, αφ. 19839.

44. H. HUNGER – O. KRESTEN, *Das Register des Patriarchats von Konstantinopel* [CFHB 19.1], τ. 1, Wien 1981, 382.19-22, 89-90 (αφ. 60). Βλ. και ΣΤ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Η βυζαντινή μονή του Αγίου Δημητρίου Μαρμαριανών Λαρίσης: προσπάθεια εντοπισμού, *Ιστορικογεωγραφικά* 7 (2000), 121-138.

του Πηνειού (τέλη 15ου – αρχές 16ου αι.)⁴⁵. Η αβεβαιότητα των πηγών δεν επιτρέπει την ταύτιση του Αγίου Δημητρίου του *παπᾶ Σταμάτη* στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης και συνεπώς το ζήτημα παραμένει ανοιχτό για περαιτέρω έρευνα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, το πατριαρχικό σταυροπήγιο του Αγίου Νικολάου *εἰς τὸ Μέτζοβον*, η μνεία του οποίου στο έγγραφο του Ιωακείμ Α΄ αποτελεί την πρώτη βεβαιωμένη γι' αυτό μαρτυρία⁴⁶. Σημειωτέον πως η ευρύτερη περιοχή Μετσόβου ανήκε κατά την Ύστερη βυζαντινή περίοδο στην επισκοπή των Σταγών, εξάρτηση που επιβεβαιώνεται και από την οθωμανική απογραφή της Θεσσαλίας του 1454/55, όπου το Μέτσοβο μαζί με άλλους έξι συνοικισμούς προσγράφεται στο *σαντζάκι των Τρικάλων*⁴⁷.

Προβαίνουμε ακολούθως –κατόπιν αυτοψίας– στη διπλωματική έκδοση του πατριαρχικού γράμματος του Ιωακείμ Α΄ προς τον μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο Ελεήμονα. Διατηρούμε την ορθογραφία και τη στίξη⁴⁸, κεφαλαιογραφούμε μόνο, για την καλύτερη κατανόηση, τα

45. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Άγιος Δημήτριος, 138-141, και ΣΤ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ – ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Το αρχικό καθολικό και ο παλαιός περιβόλος της Μονής Στομίου, στο: *Άγιος Δημήτριος Στομίου. Ιστορία – τέχνη – ιστορική γεωγραφία του μοναστηριού και της περιοχής των εκβολών του Πηνειού*, επιμ. ΣΤ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ – ΣΤ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Λάρισα 2010, 93-106.

46. Στο *Σύγγραμμα Ιστορικόν* –το λεγόμενο «Χρονικό των Ιωαννίνων»– αναφέρεται πως περί το 1380 ο Σέρβος δεσπότης των Ιωαννίνων Θωμάς Preljubović κακοποίησε τον *τιμωτάτον Ήσαϊαν, τὸν καθηγούμενον τοῦ Μετζόβου*. Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗΣ, *Τὸ Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημῶδη ἐπιτομήν*, *ΕΜΑ* 12 (1962), 91. Δεν υπάρχει, ωστόσο, καμία βεβαιωμένη σχέση μεταξύ του *καθηγομένου Ήσαϊά* και της μονής του Αγίου Νικολάου, ούτε σώζονται άλλες έγγραφες μαρτυρίες του ύστερου 14ου αιώνα σχετικές με τη μονή. Βλ. Μ. Ι. ΤΡΙΤΟΣ, *Ἡ πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Ἡ θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, 68' πρβ. ωστόσο Δ. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΟΠΟΥΛΟΣ, Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου στο Μέτσοβο. Γεγονότα και αποσιωπήσεις, *Αρχαιολογία* 18 (1986), 77-79, και Θ. Γ. ΔΑΣΟΥΛΑΣ, *Αγροτικές κοινωνίες του ορεινού χώρου κατά την οθωμανική περίοδο. Ο γεωργικός οικισμός της «χώρας Μετζόβου» (18ος-19ος αι.)*, αδ. διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2009, 61-62.

47. DELILBAŞI – ARIKAN, 859 *Tarihli*, 26' βλ. και Μ. ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ, *Το ύστερο Γιαννιώτικο Πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)* [ΕΙΕ / ΚΝΕ 74], Αθήνα 2003, 180-181, και σημ. 271).

48. Σεβάσματα και θεομιές ευχαριστίες οφείλονται στον καθηγούμενο της Ι. Μονής Αγίων Πάντων (Βαρλαάμι), πανοσιολογιώτατο κ. Ισίδωρο Τσιατά, για την άδεια μελέτης και έκδοσης του εγγράφου.

κύρια ονόματα και τα *nomina sacra*, ενώ στο κριτικό υπόμνημα δίνουμε, όπου χρειάζεται, τη σωστή γραφή.

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ

- αβγ γράμματα δυσδιάκριτα με αμφίβολη ανάγνωση
 [αβγ] γράμματα σβησμένα, που συμπληρώνονται στην έκδοση
 <αβγ> γράμματα που παρέλειψε ο γραφέας
 (αβγ) ανάλυση συντομογραφίας
 [...] γράμματα σβησμένα, που είναι αδύνατο να διαβαστούν
 [...⁶...] γράμματα σβησμένα, που ο αριθμός τους υπολογίζεται κατά προσέγγιση

«γράμμα»
 (στ. 12)

ινδ. α' [Αύγουστος 1498]
 Ιωακείμ Α'

ΚΕΙΜΕΝΟ – Πρωτότυπο (Αρχείο Ιεράς Μονής Βαρλαάμ), χαρτί, 240x170 mm. Διατήρηση του εγγράφου μέτρια. Είναι ακέφαλο με φθορές (εκτενή σχισίματα) περιμετρικά στις ώες και μικρή απώλεια στη δεξιά ώα. Υπάρχουν οπές σε διάφορα σημεία και φθορές στις διπλώσεις. Το έγγραφο είναι διαποτισμένο από την υγρασία. Κείμενο γραμμένο με καστανή μελάνη, ενώ το μηνολόγημα με μαύρη μελάνη· γραφή σταθερή, δεξιοκλινής, ευανάγνωστη, συντομογραφίες από τις συνήθειες. Έκταση κεμένου σε 12 στίχους, συμπεριλαμβανομένου και του μηνολογήματος. Επί του νότου (*verso*) εγράφησαν με άλλο μελάνι τα ακόλουθα σημειώματα: (α) † π(ατ)ριαρχικὸν γρ [...] (β) [...]τερα διο[νυ]σίου τού μ(ητ)ροπολίτου διὰ τὰ σ(αυ)ροπή(ια) τῆς Ἐπισ[κοπῆς] και (γ) † δια το λημπόχοβον. Βλ. πίν. 1.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ: Ανέκδοτο.

Γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιωακείμ Α' προς τον μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο Α', με το οποίο καθορίζονται οι δικαιοδοσίες του εν λόγω μητροπολίτη επί των πατριαρχικών σταυροπηγίων της επαρχίας του και ορίζεται το ποσό της εισφοράς τους στο Πατριαρχείο. Ειδική αναφορά –πλην όμως ελλιπώς σωζομένη– γίνεται στην αρχή του εγγράφου για την επισκοπή Σταγών.

[...^{ca 34}...] αρο αμ[...^{ca 3}...] ρια [...^{ca 4}...] λαο[...^{ca 2}...] π[...^{ca 4}...] ων ου μ[...^{ca 13}...] λομ[...^{ca 12}...]
 |² ποτάμου ὅπως ὑπ[...^{ca 18}...] Σταγῶν ἴδια καὶ οὐ σ(α)υροπήγια τῆς μ[εγάλης]
 ἐκκλησ(ίας)· καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ταύτην ἐπαν[α]³ γραφῆναι μετὰ
 τοῦ ἐκεῖν[ου] γραμμ(α)τ(ος)· καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν ἐπικυροῦσα τὴν διάκρισιν
 ταύτην παρακελεύεται ἵνα ὅσι ταῦτα τα |⁴ μοναστήρια πάλιν τῆς ἐπισκοπῆς
 καὶ μηδεὶς μηδέποτε περὶ τούτου λόγον ὡς σ(α)υροπηγί(ων) ποι[εῖται]·
 τὰ δὲ λοιπὰ τῆς μεγάλης ἐκκλη[σίας] |⁵ σ(α)υροπήγια τὰ εἰς τὴν ἐνορίαν
 εὐρισκόμενα τῆς ἀγιωτάτης μ(η)τροπόλ(εως) Λαρίσης· παραγγέλομεν τὴν
 ἐπίσκεψιν καὶ τὴν οἰκονομίαν αὐτῶν, τῶ [...^{ca 2}...] |⁶ ἱερωτ(ά)τ(ω) μ(η)τροπολίτη
 Λαρίσης, ὑπερτίμω καὶ ἐξάρχω πάσης Ἑλλάδος καὶ δευτέρ(ας) Θεσσαλί(ας),
 καὶ τὸν τόπον ἐπέχροντι τοῦ Ἐφέσου κῆρ Διονυσίω [ἔτι] |⁷ δὲ, καὶ τὰ κ(α)τ(ὰ)
 καιρὸν δίκαια αὐτῶν καὶ στήλη ταῦτα ἡμῖν μετὰ τοῦ ἰδίου χαρατξίου, κ(α)τ(ὰ)
 τὸν ταχθέντα καιρὸν, τῇ εἰκοστῇ πέμπτῃ τοῦ Μαρτί[ου] |⁸ εἰσὶ δὲ τὰ π(ατ)-
 ριαρχικὰ σ(α)υροπήγια ταῦτα ἡ Παναγία εἰς τὸν Ἐλασσῶνα ἄσπρ(α) ρ· ἡ
 Παναγία εἰς τὸν Βῶλον ἀσπρ(α) [...] ἡ Παναγία εἰς τὰ Φέροσαλα ἄσπρ(α) λ |⁹
 ἡ Μεγάλη Πόρτα ἄσπρ(α) ρ· ὁ ἅγιος Δημήτρ(ιος) τοῦ παπᾶ Σταμάτη ἄσπρ(α)
 κ· ὁ ἅγιος Γεώργι(ος) εἰς τὰ Ζαβλάντ(ια) ἄσπρ(α) ιε· ὁ ἅγιος Νικόλ(αος) εἰς
 τὸ Μέτζοβον ἀσπρ(α) γ |¹⁰ διδόμεν αὐτῶ ἄδειαν ἱερουργεῖν ἐν αὐτοῖς, ὅπταν
 αὐτῶ γίνηται χρεῖαν, ἄνευ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρούσ(εως)· καὶ εἰς
 τὴν περὶ τούτου |¹¹ δῆλωσιν ἀπολέλυται αὐτῶ τὸ παρὸν γράμμα τῆς ἡμ(ῶν)
 μετριότη[ητος].]

|¹² [Εν] Μηνὶ Αὐγούστ(ω) ἰνδ(ικτιῶνο)ς α΄

7 στήλη: lege στείλη | 8 ἀσπρ(α): lege ἄσπρα | 9 ἀσπρ(α): lege ἄσπρα

ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΓΑΡΔΙΚΙΟΥ

Το γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιωακείμ Α΄ (έτ. 1498, Αύγ.) που δημοσιεύεται στον παρόντα τόμο των *Βυζαντινών Συμμείκτων* θίγει αρκετά θέματα που άπτονται των εκκλησιαστικών πραγμάτων στον θεσσαλικό χώρο, φθίνοντας του 15ου αι., όπως είναι τα πατριαρχικά σταυροπήγια στη Θεσσαλία και η σχέση τους με τον επιχώριο μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο, ο οποίος είναι και ο αποδέκτης του γράμματος.

Πρόκειται, όπως έχει ήδη επισημανθεί, για την πρώτη έγγραφη μαρτυρία περί της αρχιερατείας του Λαρίσης Διονυσίου του Ελεήμονος, η θητεία του οποίου μπορεί να προσδιοριστεί πλέον με βεβαιότητα στο διάστημα post 1490 – ca 1499. Το γεγονός αυτό επιτρέπει ορισμένες διορθωτικές επισημάνσεις και στο ζήτημα της αρχιερατείας ενός άλλου μητροπολίτη Λαρίσης, του Θεοδοσίου, ο οποίος αναφέρεται στο *Ίσον άπαράλλακτον γράμματος* του Λαρίσης Νεοφύτου Α΄ (1541/42) για την επανασύσταση της επισκοπής Γαρδικίου⁴⁹. Σύμφωνα με αυτό, ο Θεοδόσιος μεταθέσατο τὸν ἐπίσκοπον Γαρδικίου τὸν Κρίμπαβον εἰς τὸ Φανάρι. Ως εκ τούτου η περίοδος της θητείας του Θεοδοσίου στον θρόνο Λαρίσης θα πρέπει να οριστεί μετά από εκείνη του Κυπριανού (post 1466/67) και πριν από αυτή του Βησσαρίωνος Α΄ (1489/90 – ;), πιθανότατα στη δεκαετία του 1480 και όχι του 1470, όπως είχαμε παλαιότερα υποστηρίξει⁵⁰. Η χρονική μετάθεση της συνένωσης της επισκοπής Γαρδικίου με τη μητρόπολη Λαρίσης κατά μια δεκαετία ενισχύει την εγκυρότητα της μαρτυρίας του Σίμωνος, αδελφού του Λαρίσης Θεοδοσίου, ο οποίος βρισκόταν ακόμη εν ζωή το 1541/42, όταν ανασυστάθηκε η επισκοπή.

49. Δ. Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Ἡ ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου (1541/42). Συμβολή στην ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν πρώην Ὀθωμανικὴ περίοδο, *ΒυζΣύμ.* 28 (2018), 188.57-60, και του ΙΔΙΟΥ, Διὰ τὴν στενότητα τοῦ καιροῦ τοῦ πρώην. Επανεξετάζοντας τὴν ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς Τρίκκης κατὰ τοὺς 14ο-16ο αἰῶνες, *Θεσσαλικά Μελετήματα* 8 (2018), 64, σημ. 59.

50. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, 173.

Η ανασύσταση της επισκοπής Γαρδικίου προέκυψε, όπως ήδη ειπώθηκε σε προηγούμενη μελέτη μας, όταν διάφοροι κύκλοι, προφανώς εκκλησιαστικοί που όμως δεν κατονομάζονται, αμφισβήτησαν τη δικαιοδοσία του Λαρίσης επί της επισκοπής, *ὡς δῆθεν οὕσαν μητρόπολιν*⁵¹. Η απώλεια της ενορίας του Γαρδικίου είχε σαφώς άμεση επίπτωση στα έσοδα της μητροπόλεως, όπως έχει ορθώς επισημανθεί σε σχετικές μελέτες⁵², μολοντί οι ακριβείς διαστάσεις της δεν δύνανται να υπολογιστούν.

Πλην των αναμφισβήτητων οικονομικών συνεπειών που είχε για τη μητρόπολη Λαρίσης η ανασύσταση της επισκοπής Γαρδικίου, ένα καίριο ζήτημα που χρήζει περαιτέρω διευκρίνησης αποτελεί ο ρόλος του Λαρίσης Νεοφύτου Α΄ στην παραπάνω πρωτοβουλία και στην απόφαση που ελήφθη ως λύση για το πρόβλημα που ανέκυψε στη μητρόπολή του κατά το προηγούμενο διάστημα.

Συγκεκριμένα στο *ἴσον ἀπαράλλακτον του γράμματος του Νεοφύτου Α΄* (έτ. 1541/42) επισημαίνεται η σύγχυση που προκλήθηκε στα εκκλησιαστικά πράγματα της Θεσσαλίας, πιθανώς κατά τη δεκαετία του 1530, *παρὰ θέλημα τοῦ πατριάρχου. Ἐνεκεν τούτου ἡ ταπεινότης ἡμῶν* (i.e. Νεόφυτος Α΄) *μὴ δυνάμενος τί ποιῆσαι τὴν τοιαύτην σύγχυσιν ἐδεήθημεν τῷ παναγιωτάτῳ ἡμῶν αὐθέντῃ, καὶ δεσπότη οἰκουμενικῷ πατριάρχει κυρῷ Ἱερεμία εἰς ἀντίληψιν, καὶ βοήθειαν ἡμῶν. Αὐτὸς δὲ θεία νεύσει ὁδηγηθεὶς ἐκ Θεοῦ συνοδικῶς διακρινόμενος, ἀπεφάνθη κοινῇ συγγνώμῃ, καὶ ἀπεστάλθη ἐξ αὐτοῦ τίμιον γράμμα βεβαιωτικὸν τῆς συνόδου ταύτης πρὸς τὴν ἡμῶν ταπεινότητα, ὁμοῦ καὶ τῶν ἡμετέρων ἐπισκόπων*⁵³. Η αναφορά αυτή, καθώς και η μνεία σε γράμμα του πατριάρχη Ιωάσαφ Β΄ (1557/58) πως ο *ἱερώτατος μητροπολίτης Λαρίσης, ἄκων καὶ μὴ βουλόμενος ἐκέισε ἐπίσκοπον κεχειροτόνιστε* (sic)⁵⁴ προκαλούν ορισμένα ερωτηματικά ως προς το ζήτημα της

51. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Άνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, και ειδικότερα σ. 175 όπου και άλλη βιβλιογραφία.

52. Βλ. Β. Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Η Επισκοπή του Γαρδικίου των Τρικάλων», στο: *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμοῦ της Θεσσαλίας (Λάρισα, 9-11 Νοεμβρίου 2006)*, έκδ. Περιφέρειας Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τ. ΙΙ, 724· του ΙΔΙΟΥ, *Οι οικισμοί της Βορειοδυτικῆς Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία (από τον 14ο ἔως τον 19ο αἰῶνα)*, Θεσσαλονίκη 2004, 67-68.

53. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Άνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, 186.13-187.23.

54. Β. Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Συμβολή στην ιστορία της επισκοπῆς Περιστερᾶς. Η εκλογή των

ταυτότητας του ατόμου που έλαβε την πρωτοβουλία για την επανίδρυση της επισκοπής.

Το γεγονός οδήγησε στην άποψη πως: «[...] ο πατριάρχης Ιερεμίας Α΄ ανασυστήνει την Επισκοπή Γαρδικίου, παρά την αντίθετη άποψη του μητροπολίτη Λαρίσης Νεοφύτου Α΄, ο οποίος διέβλεπε μείωση των εσόδων του»⁵⁵, καθώς και ότι «η ανασύσταση της Γαρδικίου έγινε το 1542, παρά την αντίθεση του Νεοφύτου Α΄ [...] και παρά το γεγονός ότι, στη συνοδευτική επιστολή ανασύστασης της Επισκοπής της Τρίκκης (Απρίλιος 1739), αναφέρεται πως, σε παλαιότερη επιστολή [...] γίνεται λόγος για παροχή αδείας από τον πατριάρχη στον μητροπολίτη Λαρίσης, ώστε αυτός να χειροτονήσει επίσκοπο Γαρδικίου»⁵⁶. «Αφού λοιπόν ο πατριάρχης προέβη στην επανασύσταση της Επισκοπής, έστειλε τη σχετική επιστολή στον Νεόφυτο της Λάρισας, ο οποίος εξέλεξε επίσκοπο του Γαρδικίου και συνέταξε την προμνημονευθείσα επιστολή του 1542»⁵⁷.

Η παραπάνω θεμιτή ερμηνεία της διαδικασίας που οδήγησε στην ανασύσταση της επισκοπής Γαρδικίου, κυρίως όμως ο προσδιορισμός του θεσμικού προσώπου (ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ή ο μητροπολίτης Λαρίσης) που έλαβε την πρωτοβουλία αυτή, παραμένει μια πιθανότητα: ωστόσο, κατά την άποψή μας, αυτή δεν βρίσκει επαρκή τεκμηρίωση στις προαναφερθείσες πηγές.

Επί του θέματος, περισσότερο σαφής είναι η μαρτυρία *γράμματος* του οικουμενικού πατριάρχη Ιερεμία Α΄ προς τον Λαρίσης Νεόφυτο Α΄ (1542/43), όπου σημειώνεται πως, λόγω της αμφισβήτησης του γεγονότος ότι η επισκοπή Γαρδικίου ανήκε στο κλίμα της μητροπόλεως Λαρίσης, ο Νεόφυτος Α΄: *φοβηθείς [...] σκέπτεται· και δὴ σύνοδον τῶν θεοφιλεστάτων αὐτοῦ ἐπισκόπων συναθροίσας καὶ ψήφους κανονικῶς ποιήσαντες, τὸν ἐκλεγέντα παρ’ αὐτῶν τῆ ἐπικλήσει τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπίσκοπον Γαρδικίου κεχειροτόνισε πρὸς τὸ ἐμφραγῆναι τὰ στόματα τῶν διωκόντων [...] ἐρωτήσας ἡμᾶς προλαβόν, καὶ γνώμην συνοδικὴν ἡμῶν ἔχων· ἐνταῦθα τοίνυν τοῦ ἔργου προβάνας, ἵνα μὴ*

ἐπισκόπων Παΐσιου (1800) και Καλλινίκου (1807) *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 33 (1998), 254.

55. ΣΠΑΝΟΣ, Επισκοπή Γαρδικίου, 723.

56. ΣΠΑΝΟΣ, Επισκοπή Γαρδικίου, 724.

57. ΣΠΑΝΟΣ, Επισκοπή Γαρδικίου, 724.

πάλιν ἕτερον τι λυπηρὸν συμβῆ αὐτῷ ἀναδραμιῶν, ἠξίωσεν ἐκπόνως τὴν ἡμῶν μετριότητα, ἵνα ὁ χειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος εἰς τὸ Γαρδικίον ἀρτίως, ἔχει τὸ βέβαιον καὶ ἀμεταποίητον⁵⁸.

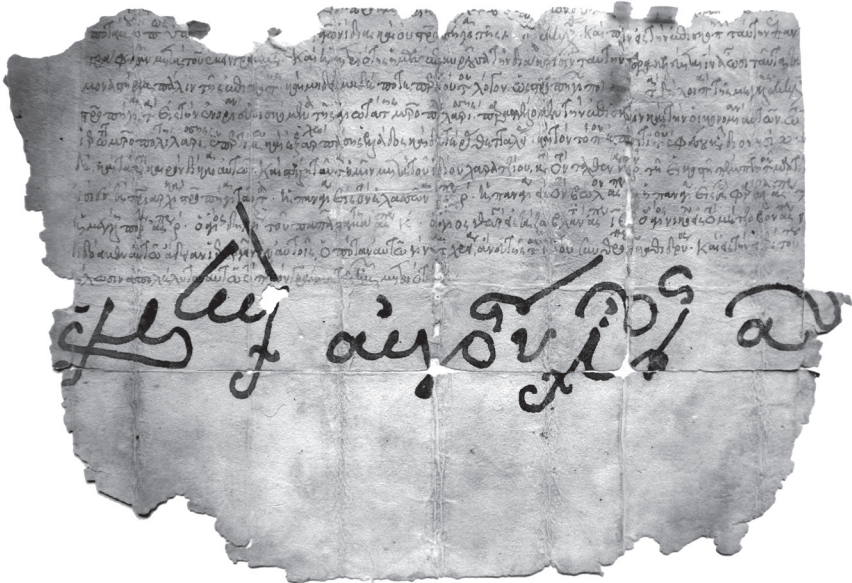
Τα ἴδια επαναλαμβάνονται ἓνα ἔτος αργότερα σε γράμμα του Ἱερεμία Α΄ πρὸς τον Λαρίσης (Οκτ. 1543), στο οποίο αναφέρεται και πάλι πως ο Νεόφυτος Α΄: ἀποκαμῶν (sic) ταῖς καθημεριναῖς ὡς εἰπεῖν ἐνοχλήσεσί τε καὶ ζημίαις, δεῖν ἔγνω ἀσφαλῶς χειροτονησάιν γνήσιον ἐπίσκοπον Γαρδικίου, δι' οὗ καὶ παρὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος ἐζήτησε γράμματος ἐπιτυχεῖν ὁμογνωμονικοῦ αὐτῆς, καὶ τετύχηκεν αὐτοῦ γε ὡς εὐλόγου ἔνθεν τοι καὶ εὐρών, ἐχειροτόνησεν εὐθύς [...] νόμιμον καὶ γνήσιον ἐπίσκοπον Γαρδικίου⁵⁹. Παρόμοια αναφέρονται, τέλος, και σε γράμμα του πατριάρχη Διονυσίου Β΄ (1547, Φεβρ.), σύμφωνα με το οποίο ο Λαρίσης Νεόφυτος Α΄: ἀποκαμῶν ταῖς καθημεριναῖς ὡς εἰπεῖν ἐνοχλήσεσί τε καὶ ζημίαις, δεῖν ἔγνω ἀσφαλῶς χειροτονησάιν γνήσιον ἐπίσκοπον Γαρδικίου· δι' ὃν καὶ παρὰ τοῦ πρὸ ἡμῶν ἀγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Ἱερεμίου, καὶ γράμματος ὁμογνωμονικοῦ ἐπὶ τοῦτο τετύχηκεν, ὡς εὐλόγου ὄντος τοῦ πράγματος· τῷ τοι καὶ εὐρών ἐχειροτόνησεν αὐτίκα [...] νόμιμον ἀρχιερέα καὶ γνήσιον ἐπίσκοπον Γαρδικίου⁶⁰.

Από την εξέταση, συνεπώς, των παραπάνω εγγράφων, καθίσταται σαφές πως ἦταν ο Λαρίσης Νεόφυτος Α΄ αὐτός που ἔλαβε τὴν πρωτοβουλία για τὴν ανασύσταση τῆς επισκοπῆς Γαρδικίου, ζητώντας για τὸ θέμα αὐτὸ τὴ γνώμη και τὴν ἔγγραφη στήριξη τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Α΄. Στη δύσκολη αὐτὴ ἀπόφαση ο μητροπολίτης Λαρίσης ὠδηγήθηκε ἐκὼν ἄκων, καθὼς ἀποτελοῦσε τὸν μόνον τρόπο προκειμένου να θέσει τέρμα στις ἀβάσιμες διεκδικήσεις ἐπὶ τῆς επισκοπῆς Γαρδικίου και να ἀρει τις ὅποιες ἀμφισβητήσεις ἐπὶ τοῦ καθεστώτος τῆς, μολονὶτι ἀντιλαμβανόταν τὴν ἀρνητικὴ ἐπίπτωση που θα εἶχε ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογή στα οἰκονομικά τῆς μητροπόλεως Λαρίσης.

58. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, 192.19-193.25.

59. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, 196.16-19.

60. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, 200.14-16.

Εικ. 1. Πατριαρχικό γράμμα του οικουμενικού πατριάρχη Ιωακείμ Α΄, έτ. 1498
(© Ιερά Μονή Βαρλαάμ).

LETTER OF THE ECUMENICAL PATRIARCH JOACHIM I (1498, AUG.) CONCERNING
THE PATRIARCHAL *STAUROPEGIA* IN THESSALY.
(with an appendix on the Bishopric of Gardikion)

In this article an unknown letter of Patriarch Joachim I, concerning the patriarchal *stauropegia* in Thessaly, is published and commented. The letter is addressed to the ecclesiastical authorities of the Bishopric of Stagoi and the Metropolis of Larissa. It deals with issues related to the patriarchal *stauropegia* of Thessaly, the payment to the Patriarchate of the so called *charatzion*, as well as their relations with the Metropolitan of Larissa. The afore-mentioned document is of particular importance as it identifies the time when Dionysios I was metropolitan of Larissa and mentions by name seven patriarchal *stauropegia* in Thessaly.

